

RAÚL FORNET-BETANCOURT: SARTROV ETICKÝ PROJEKT

Myšlienka ľudskej slobody ako kontingentnej slobody je jadrom Sartrovho etického projektu. Ba sme vychádzať z toho, že Sartrova etická reflexia krúži len okolo tejto myšlienky. A to znamená: Sartrov etický projekt reflektuje možnosti praxe slobody v kontexte kontingentných dejín. Inými slovami: Sartrova etická reflexia žije z presvedčenia, že človek je experimentom, s ktorým musíme začínať vždy znovu a znovu. Menom tohto experimentu je kontingentná sloboda.

Túto myšlienku Sartre lapidárne zhrnul vo vete: „Sme odsúdení k slobode“ ([1], 447). O niekoľko rokov neskoršie sa však postávažoval: „Nikto túto ideu dobre nepochopil“, lež i tak potvrdí, že „to je základ mojej etiky“ ([2], 447).

Keď Sartre zdrojom humánne pochopeného etického konania robí kontingentnú slobodu, je to preto, že vychádza zo základnej interferencie slobody a konečnosti v človeku, ktorá určuje človeka ako bytosť odsúdenú k autonómii. Tento antropologický fakt je podmienkou možnosti etického konania. Sartre ho nazýva aj spontaneitou, sebaurčovaním, suverenitou individuálnej slobody.

V *Critique de la raison dialectique* Sartre ešte bude konštatovať: „Jediným konkrétnym základom historickej dialektiky je dialektická štruktúra individuálnej akcie ... suverenita je človek sám ako akt, ako zjednocujúca práca. Inštitucionálny moment v skupine zodpovedá tomu, čo možno nazvať systematickou sebadomestifikáciou človeka človekom. Totiž cieľom je vytvoriť ľudí takých, ako sa definujú vo svojich vlastných očiach a medzi sebou a svojím vzťahom (sprostredkovanou reciprocitou) k inštitúciám.

Z toho vyplýva, že etické konanie nie je základom, skôr pred-pokladom. Sloboda nie je ničím daným alebo darovaným, skôr návrhom etického konania. Je podmienkou, zároveň je však cieľom, ktorý treba vždy znovu a znovu dosahovať v každom etickom konaní. Sloboda sa musí neustále oslobodzovať k autonómii. To znamená, že musí tam a práve tam, kde sa solidárne správa a vytvára spoločenstvo, pokračovať v procese oslobodzovania tým, že dosiahnutú morálitu sociálnych podmienok, politických inštitúcií alebo platných právnych noriem kriticky preskúmava vzhľadom k cieľu autonómneho rozvíjania osobnosti, aby tak v prípade potreby prekročila inštitucionalizované momenty. Kontingentným teda zostáva nielen zdroj etického konania, ale aj jeho historický vývin. Tak ako systematické konštrukcie nemôžu prekonať historicitu ľudskeho rozumu, ani hodnotové poriadky, resp. inštitucionálne stabilné formácie morality nemôžu vyradiť kontingenciu ľudskej slobody ako výrazu vždy individuálne realizovanej autonómie. Regulatívnym cieľom pri sociálno-humánnom uskutočňovaní slobody nemôže byť predsa vytvorenie inštitucionalizovaného človeka, ktorý svoj vzťah k sebe samému a k iným ľuďom dokáže myslieť len na pozadí historicky sprostredkovaných vzťahov k inštitúciám. Ak sloboda v zmysle autonómie jednotlivca funguje ako regulatívna idea individuálneho a sociálneho uskutočňovania človeka, potom sloboda musí zostať referenčným rámcom na každom vývinovom stupni dejín, pretože len tak sa každý človek k sebe samému a k svojim blízkym môže vzťahovať tak, aby jeho konanie reflektovalo „celú suverenitu všetkých a každého nad sebou“. Plán slobody sa tak stane experimentom „koexistencie suverénit“ ([4], 589).

V súvislosti s experimentom „koexistencie suverénit“ sa vynára druhá základná myšlienka Sartrovho etického projektu, ktorú by som chcel zdôrazniť. Tento experiment síce možno vyskúšať len v kontexte praktickej materiality, inštitucionalizovaných dejín a sociálno-politicky sankcionovanej morality, to znamená, že vždy je začlenený do siete historických sprostredkovaní, ale na druhej strane je to experiment, ktorého predpokladmi sú tak isto rozhodnutia individuálnej slobody. Preto Sartre zdôrazňuje, pričom nezanedbáva váhu historických podmienok, myšlienku, že experiment solidárnej slobody si vyžaduje predbežný výkon každého jednotlivého individua v podobe konverzie jednotlivca. Ide tu o onú radikálnu

konverziu, ktorá sa už v *Bytí a ničote* považovala za podmienku „morálky oslobodenia a spásy“ a ktorú Sartre neskoršie opisuje ako „drámu osobnej slobody“, drámu, v ktorej sa individuum naučí, že ľudské zaobchádzanie s kontingentnou slobodou nemôže spočívať na neurotickom pokuse chcieť byť bohom, resp. na tom, že sa projektujeme ako „človek božieho práva“ ([2], 103). Ide skôr o to, zrieknuť sa toho, zrieknuť sa pokusu zmocniť sa bytia. Sartre to zhŕňa slovami „konverzia spočíva vo vzdaní sa kategórie privlastňovania“ ([2], 495). Tým je umožnený nový spôsob existencie z individuálnej slobody, ktorý zasa môže viesť ku konverzii existujúcej organizácie materiality a sociality. Zrieknutie sa prisvojenia je predsa zrieknutím sa súkromnej instrumentalizácie skutočného, a tak podmienkou praxe individuálnej slobody, z ktorej môže vzniknúť ono Marxovo spoločenstvo, v ktorom „slobodný vývin každého jednotlivca je podmienkou slobodného vývinu všetkých“.

Inú komplementárnu dimenziu v procese konverzie k slobode Sartre rozvíja vo svojej koncepcii vzájomnej závislosti medzi morálkou a dejinami. Toto je tretia hlavná myšlienka jeho etického projektu.

Subjektom etického konania je pre Sartra jednotlivec ako človek, ktorý sa v konkrétnej historickej situácii musí rozhodovať o zmysle, to znamená o konfigurácii svojej slobody. Historická determinovanosť preto nie je pre etické konanie ničím vonkajším a patrí k jej vnútornej dynamike. Sartre vychádza z toho, že „morálka implikuje dejiny, pretože morálka nie je možná bez systematického pôsobenia na situáciu“ ([2], 487). Z toho však nevyplýva, ako sa často mnohí mylne domnievajú, relativistická morálka situácie. Sartroví skôr ide o to, aby zdôraznil situačnosť etického konania ako dialektickej skúsenosti interferencie slobody a kontingencie, a síce ako historického východiska, z ktorého máme každú situáciu prekračovať na pozadí plánu realizácie slobody. Tým, že človek koná eticky, už prekonáva pôvodnú situáciu svojho konania, pretože jeho etické konanie znamená transformáciu pomerov na základe idey slobody. Inými slovami, etické konanie je odpoveďou na situáciu a odpovedáme na ňu tak, že situáciu integrujeme do plánu slobody, a tak ju totalizujeme.

Na druhej strane si je však Sartre istý, že „dejiny implikujú morálku, pretože bez univerzálnej konverzie niet zmyslu pre revolúciu alebo evolúciu“ ([2], 487). Podľa Sartra je táto téza o to evidentnejšia, že nezdieľa historický optimizmus Hegela a Marxa. Niet nijakého vnútorného historicky vysvetliteľného nevyhnutného prechodu od dejín odcudzenia k dejinám oslobodzujúcej slobody. Proti Hegelovmu a Marxovmu optimizmu Sartre namietá: „... práve sloboda robí dejiny, ale tiež aj ne-dejiny“ ([2], 33). Protirečenie medzi odcudzenými a oslobodzujúcimi dejinami nie je teda protikladom neslobody a slobody, ale protirečením v praxi slobody. Preto pre Sartra dejiny (ako dejiny oslobodzovania) implikujú premenu slobody na oslobodzujúcu prax: to znamená, že implikujú morálku ako svoju vlastnú dejinnú možnosť dospieť k humánnemu zmyslu.

Súhrnne môžeme teda povedať: Sartrov etický projekt treba pochopiť ako perspektívu otvoreného procesu udeľovania zmyslu dejinám ako dejinám riskantnej emancipácie človeka prostredníctvom oslobodzujúcej praxe.

Sartrov etický projekt zoči-voči problémom súčasného sveta

Môžeme dnes diskutovať o tom, či žijeme v modernej, alebo už dokonca v postmodernej dobe. O čom však diskutovať nesmieme, to je fakt, že naša doba, či už moderná, alebo postmoderná, prežíva takú veľkú globalizáciu biedy a schudobnenia, že v prísnom slova zmysle už ani nemôžeme hovoriť o výzve, ale musíme hovoriť o katastrofe našej epochy. O katastrofe, v ktorej každodenne zakúšame stroskotanie všetkých našich civilizačných pomocných prostriedkov, vrátane platnej morality. Preto by sme mali konečne zobrať na vedomie, že bieda a schudobnenie ako katastrofálne dôsledky nášho civilizačného modelu sa nedarí odstrániť opravou súčasného systému. Naša civilizácia, a je jedno, či je spravovaná kapitalisticky, alebo socialisticky, nedokáže účinne bojovať proti biede. Bieda je jej osudom.

Spolu so Sartrom nazývam tento civilizačný model, ktorého hranice katastrofálnym spôsobom ukazuje bieda v súčasnom svete, civilizáciou založenou na deštruktívnom (pretože vlastníctvo si uzurpujúcom) sebapotvrdení človeka. A spolu s Marxom by sme mohli povedať, že je to civilizácia založená na princípe akumulácie kapitálu, pričom expanzívnej dynamike tohto princípu sa obetuje všetko.

Na pozadí tejto diagnózy doby vidím v Sartrovom etickom projekte istú základnú perspektívu, ktorú by sme mohli účinne kontextualizovať pri transformácii našej súčasnosti. Mám pri tom na mysli alternatívu k civilizácii súčasnosti, ktorá je latentne prítomná v Sartrovom etickom projekte a ktorá sa opiera o ideu pretvorenia súčasnej organizácie materiality tým, že ju už nebudeme organizovať okolo princípu akumulácie, resp. okolo kategórie prisvojenia, ale výlučne vzhľadom na ideál uskutočnenia individuálnej slobody. Materialita sa teda nesmie podriaďovať plánu pokroku v dejinách, nesmie sa použiť ako nástroj na zaistenie perverznych „dejín spásy“ človeka, „božieho práva“. Materialitu musíme reorganizovať okolo plurality životných plánov konkrétnych ľudí, resp. spoločností.

Táto požiadavka novej organizácie materiality vyplýva predovšetkým z toho, že pre kontingentnú slobodu je materialita absolútnou nevyhnutnosťou. Konkrétnejšie to znamená, že pred každou zmluvou má každé individuum absolútne, životne nevyhnutné právo na to, aby disponovalo materialitou. Pretože ak je individuum slobodné, musí mať svoju slobodu uskutočniť. Fakt slobody človeka môže byť kontingentný, avšak jeho odkázanosť na konkrétnu realizáciu je niečím nevyhnutným. Odtiaľ jeho absolútne právo na praktickú podmienku pre jeho uskutočnenie ako slobodnej bytosti.

Na druhej strane je pre Sartra nová organizácia materiality historicky nevyhnutná aj preto, že v rámci nášho civilizačného modelu toto právo nemajú všetci jednotlivci. V ríši nedostatkovosti môže právo každého človeka na materialitu pre neho životne nevyhnutnú, garantovať len kultúra konečnosti. Kultúra konečnosti ako alternatíva k civilizácii sebapotvrdenia človeka však nie je kultúrou súkromných askétov. Je to kultúra eticko-politického zaobchádzania s materialitou, ktorá sa necháva usmerňovať anticipáciou sociality, v ktorej vývin jednotlivca je podmienkou vývoja všetkých. Táto prax humanity v každom človeku je možná len vtedy, keď skúsenosť kontingencie ľudskej slobody nevedie k princípu „Zachráň sa, kto môžeš“ ani k princípu „Už len Boh nás môže zachrániť“, ale k princípu, podľa ktorého každý človek požaduje bezpodmienečnú podporu slobody iných. Ide teda o solidárne zaobchádzanie s materialitou, prax ktorého však implikuje oveľa viac ako len spravodlivú distribúciu. Kultúra konečnosti požaduje súhrnnú reorganizáciu materiality na základe princípu kontingentnej humanity v každom človeku, pričom musíme zdôrazniť, že uskutočnenie – ako to vyplýva zo Sartrovho ponímania konverzie ku slobode – nie je už viac bojom o ovládnutie kontingencie, ale starosťou o zraniteľnosť humánneho v praxi, kde solidarita každého s každým sa stáva samoúčelom. Preto táto nová organizácia materiality znamená aj prehľadnosť všetkých štruktúr, ktoré podmieňujú prístup človeka k materialite. Ide i o oslobodenie materiality od dominancie panujúcich zákonov, resp. súčasných mocenských štruktúr, aby sme ju mohli znovu konfigurovať okolo nových životných plánov.

Z intencie tejto kultúry konečnosti vyplýva i ďalšia konkrétnejšia perspektíva, z ktorej možno inovatívne pokračovať v Sartrovom projekte. Mám tu na mysli Sartrovo pochopenie praxe oslobodzujúcej slobody ako centra, z ktorého by sme mohli novokoncipovať všetky pomery. Pretože tak, ako Sartre nevychádza pri vysvetľovaní kolonizovaného človeka zo systému kolonializmu, ale z oslobodzujúcej praxe, tak i biednych súčasnosti musíme pochopiť nielen na pozadí systému, ktorý ich marginalizuje, ale i na pozadí ich životných projektov a životných plánov, na pozadí ich vzťahu k existujúcej organizácii materiality.

S tým súvisí ďalší moment. Etická reflexia sa vždy vzťahuje na konkrétne subjekty a na ich prax. Subjektami etiky by preto nemali byť konštruované subjekty, ale ľudia, ktorí eticky konajú v konkrétnych súvislostiach, to znamená, že sa v konkrétno-praktickom zmysle zasadujú za zlepšenie samých seba a sveta, v ktorom žijú, a pokúšajú sa vytvoriť tu a teraz viac priestoru pre prax oslobodzujúcej slobody.

Podľa Sartra prakticko-materialná sprostredkovanosť etického konania nijako neruší singularizujúci moment osobného rozhodovania. Dialektika slobody a zodpovednosti je základnou charakteristikou Sar-

trvho etického projektu. A práve súhra týchto dvoch momentov sa mi zdá byť v súčasnosti mimoriadne relevantná zoči-voči katastrofálnej biede v súčasnom svete. Veď etika nemá byť len abstraktnou teóriou o humánnom konaní, má byť vnútorným momentom humánnej praxe všetkých ľudí. Pretože táto prax nakoniec zostáva výsledkom osobných rozhodnutí.

LITERATÚRA

- [1] SARTRE, J. P.: L'Être et le néant. Paris 1973.
- [2] SARTRE, J. P.: Catiers pour une morale. Paris 1983.
- [3] HEIDEGGER, M.: Nur noch ein Gott kann uns retten. In: Spiegel 23, 1976, s. 209.
- [4] SARTRE, J. P.: Critique de la raison dialectique. Paris 1960.

Z nemeckého originálu *Sartres ethischer Entwurf* preložil František Novosád.